

AKKOYUNLU ORDUSUNU OLUŞTURAN İNSAN UNSURU

Arş.Gör.İlhan Erdem(x)

Ordu, tarih boyunca Türklerin çok ehemmiyet verdiği müesseselerden biriydi. Ona verilen kıymet her şeyin üstündeydi. Hun çağından itibaren ordu kelimesinin ifade ettiği anlam hiç değişmemiştir. Yaşamları ve geleceklerinin güvencesi durumundaki bu müessese, Türklerin tarih sahnesindeki başarılarında büyük rol oynamış, diğer sahalarda da ona rehberlik etmiştir. Bu sebeple Türkler ordularına büyük önem verirler ve onu çok iyi korurlardı. Ayrıca Dünya milletlerinin pek çoğu "Türk Ordu Sistemi"nden çok şey öğrenmiştir⁽¹⁾. Türklere ilk dönemlerinden itibaren bir disiplin veren ve teşkilatlanmasında büyük tesiri olan ordu, Türk kavimlerinin bir çatı altında toplanmasına vesile olmuş , bu itibarla onların başka unsurlar içerisinde erimesini önleyerek bir millet olma yolunda yardımcı olmuştur⁽²⁾.

Göktürk Devleti'nin batı bölümünü oluşturan On-Ok Türkleri, yukarıda bahsettiğimiz türden bir askeri organizasyon sonucu meydana çıkmışlardır.Bu ortam içinden Türgiş, Karluk ve Kimek gibi Türk tarihinde önemli roller oynamış boylar oluşmuştur. Keza Türkiye Selçukluları da Türkleri Anadolu'ya yerleştirirken böyle bir yol tutmuştur⁽³⁾.

Oğuz Türklerinden Bayındır boyu tarafından kurulan Akkoyunlular'da da (1403-1502) ordu, bu görevi yerine getirmiş Anadolu'nun doğu bölgesinde gelişi güzel dolaşan bir çok kabileyi bir ara-

(x) Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. (A.Ü.D.T.C.F. Tarih Bölümü)

(1) Rasonyi, Laszlo: Tarihte Türklük, II. baskı, Ankara 1988, s. 62-63.

(2) Bahaeddin Ögel, Türkler'de Devlet Anlayışı, Ankara 1982, s.62

(3) Bahaeddin Ögel, Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, III. Baskı, İstanbul 1988, s. 301.

ya getirerek yeni teşekküller oluşmasını sağlamıştır⁽⁴⁾. Bu makalede biz Akkoyunlu ordusunu oluşturan insan unsurunu araştıracağız.

1) Başkumandan (Aynı zamanda hükümdar)

Ak-Koyunlular'da başkumandan her zaman yani savaşta ve barışta ordunun başındaydı. Savaşlarda orduyu bizzat idare ederdi. Başkumandan yani hükümdar iyi birer savaşçı olmak zorundaydı. Aksi hallerde tahtını kaybederdi⁽⁵⁾.

Bir akına çıkılacağı veya düşman saldırısı anında, ülkedeki bütün mevcut kuvvetler hükümdarın emrine girerdi. Hükümdarın sadece kendi kuvvetleriyle de sefere çıktığı olurdu. Savaşa girmeden önce hükümdarın ümeraya danışması adettendi⁽⁶⁾. Ak-Koyunlular'ın imparatorluğa yükseldikleri devrede hükümdarın nüfuz ve yetkisi tabi olarak öncekine nazaran büyük ölçüde artmıştı. Bu ordu içinde geçerliydi. İlk zamanlarda ordu içinde tam bir düzen yoktu. Fakat kaynaklar, Uzun Hasan Bey devrinde orduda tam bir disiplin, sadakat ve sessizliğin hüküm sürdüğünden bahsetmektedirler⁽⁷⁾.

Hükümdarların yanlarında daima hassa kuvvetleri bulunurdu. Hassa kuvvetleri hükümdarlarla birlikte hareket ederlerdi. Hükümdar diğer Türk devletlerinde olduğu gibi savaşlarda ordunun merkezine kumanda ederdi. Bütün askeri işlerde yegane mecri hükümdardı⁽⁸⁾.

II) Şehzadeler

Ordunun üst seviyesinde ve komuta kademesinde hükümdardan sonra gelen şehzadeler, aynı zamanda da eyalet valileri idiler. Bunların da maiyetlerinde de devamlı bir hassa kuvveti bulunurdu. Şehzadeler kendileri adına ordu toplama hakkına sahip değildi.

(4) İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, III. baskı, Ankara 1984, s. 284-35; J.Woods, The Aqqoyunlu, Clan, Confederate and Empire, Minneapolis 1976, s. 197 vd.

(5) Osman Bey aşiret reisliğini bu yolla kazanmıştı. Bak. Münecimbaşı Ahmed Dede, Sahaifü'l-Ahbar, İstanbul 1285, C. III, s. 159.

(6) Ebü Bekr-i Tihrani, Kitab-ı Diyarbekriyye (Yay. F. Sümer-N. Lügal, Ankara 1962-64, s.111, 173, 175.

(7) Walter Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd (Türkçe çev. Tevfik Bıyıkoglu), Ankara 1948, s. 58

(8) Hinz, a.g.e.,s.91-92.

Uzun Hasan Bey'den sonraki dönemde şehzadelerin kendi başlarına herhangi bir sefere çıktıklarını görmüyoruz⁽⁹⁾. Şehzadeler genellikle hükümdarlarla birlikte savaşlara katılırlar ve savaşlarda ordunun kanatlarına, bazen de öncü kuvvetlerine kumanda ederlerdi⁽¹⁰⁾. Ak Koyunluların ilk zamanlarında şehzadelerin de komşu ülkeler serbestçe akınlar düzenleyebildiklerini görüyoruz. Bu zamanda onların fethettikleri topraklar yine kendilerine Suyurgal veya ihsan olarak veriliyordu. Ancak Ak-Koyunlu Devleti merkezileştikçe bu usül kalkmış, şehzadelerin atanma yoluyla görevlendirilmesine gidilmiştir. Bu sebepten Ak-Koyunlular'da Kara-Koyunlular'da olduğu gibi babasına karşı saltanat davasına kalkmış bir şehzade yoktur. Şehzadeler aynı zamanda atandıkları eyaletin hem yöneticisi hem de komutanı olurlardı. Şehzadeler saltanatın güvencesi oldukları için çok iyi yetiştirilirdi. Ak-Koyunlular'da şehzadeler arasından tahta kimin geçeceği hakkında kesin bir kural olmamakla beraber öncelikle yaş ardından da kabiliyet ve üstün beceri aranır⁽¹¹⁾.

III) Emirler

Ak-Koyunlu askeri teşkilatında emirler yetki ve nüfuz bakımından hükümdar ve şehzadelerden sonra gelmektedirler. Hanedan azası emirlerin yanında hanedan dışında da emirler mevcuttu. Emirler, barış zamanlarında hükümdar adına eyaletlerde yöneticilik yapıyorlardı. Eğer o eyalete bir şehzade tayin edilirse, emirler onun maiyetinde çalışırlardı⁽¹²⁾.

Savaş zamanlarında ise valisi olduğu yerin ordusuyla hükümdara katılırlardı. Savaş esnasında da hükümdar veya şehzadenin emrinde savaşlılardı. Ak-Koyunlu emirleri umumiyetle birer kabile reisiydi ve aid oldukları kabilenin ismiyle anılırlardı⁽¹³⁾.

Kendi aralarında da Büyük Emir (Emir-i Buzurg) ve Emir-i Azam gibi derecelere ayrılırlardı. Hatta kaynağa göre bir Moğol ünvanı olan Noyan deyimide bazı emirler tarafından kullanılıyordu

(9) Bu konuda Tihrani, s. 43-47, 66; Hinz, s.92.

(10) Otlukbeli savaşında Zeynel Bey sağda, Uğurlu Mehmed de sol tarafta yer almıştı (Tihrani, s. 573-74); İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal , III. Baskı, Ankara , 1984, s.287.

(11) Hinz, s.45-46.

(12) İsfehani, Tarih-i Alam ara-yı Emîni, Fatih Kütb. nr:4431 (İng. Tercüme. V. Minorsky) London. 1957, s.28

(13) Mesela, Mansur bey Pürnek, Pürnek; İbrahim Bey Musullu, Musullu aşiretine mensuptu. (Minorsky, A Civil and Military Review in Fars in 1474, BSOAS, London, 1939, C.10, s.174-76).

(14). Emirlerin her birinin kendine ait hassa kuvvetleri vardı. Bunun sayısı genellikle en az 100, en çok da 500 olabiliyordu. Bu emirler, aynı zamanda devlet teşkilatında en yüksek mevkileri ellerinde tutuyorlardı. Diyebiliriz ki, vezirlik ve mali işler dışında önemli görevler bu emirlere veriliyordu⁽¹⁵⁾.

Ak-Koyunlular'ın ilk zamanlarında, onların müttelik aşiret reisleri, kendi kabilesinin kuvvetleriyle savaşa katılırlardı ve bunlar emir olarak adlandırılıyorlardı. Bu sebepten bu dönemlerdeki emirler ileriki dönemlere göre biraz daha bağımsızdırlar ve kendilerine ait kuvvetleri vardı. Ancak devlet merkezileştikçe bunlar da birer devlet görevlisi haline geldiler. Yine de bunların kabileleri ile olan bağları kopmamıştı⁽¹⁶⁾. Ayrıca bunun yanında şunu da belirtmekte yarar vardır: Ak-Koyunlu Devleti 'nde emirler sahip oldukları kuvvetler üzerinde tam bir hakimiyete sahiptirler. Bu sebepten Ak-Koyunlu tarihinde bilhassa hükümdarların taht kavgalarında tayin edici roller oynamışlardır⁽¹⁷⁾. Emirlerin büyük çoğunluğu Türk asıllıydı. Bilhassa devletin kilit noktalarını işgal etmiş emirlerde yabancıya rastlamak mümkün değildi (Sözgelimi Yakub'un başkomutanı Bayındır boyundan; daha sonra Sufi Halil Musullu'dan Mansur, Pürnek boyundan idiler). Ak-Koyunlular'da "Gulamlık" sistemi ve gulam emirleri olduğu hakkında kaynaklarda bilgi yoktur⁽¹⁸⁾.

IV) Tavacılar

Bunlar meslekten asker olmamakla birlikte askeri işleri tanzim eden kişilerdi. Askeri silsile-i meratibde bunları dördüncü sıraya koyabiliriz. Bunların yaptıkları iş savaş zamanı askerin silah altına çağırılması, askerin toplanması, toplanma yerinin tayini, ordunun iase ve bakımının sağlanması ve nizamının korunmasıdır⁽¹⁹⁾. Tavacıların başında bulunan kimseye "Tavacı Emiri" denilmekte idi. Ayrıca tavacılar "Tavacı Defteri" denilen bir çeşit kütük tutarlardı.

(14) C. Devvani, Arzname, M.T.M, s.5, İstanbul, 1913, s.298-99.

(15) Sözgelimi emirlerden Ebu - Bekir, Emir Divan'ında görevliydi. (Devvani, s. 298).

(16) Bu konuda bak. Hinz, s.73.

(17) Sultan Yakub'u Bayındır Bey tahta çıkarmıştı (İsfehani, s.32-38).

(18) Kaynaklarda bu konuda herhangi bir kayıt yoktur. Ayrıca İ.Hakkı Uzunçarşılı, Medhal, s. 285.

(19) C.Devvani, s.295; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Ak - Koyunlu, Kara - Koyunlu Devletleri, III. baskı, Ankara, 1984, s.206.

Bu defterlerde her askerın adı, sınıfı ve derecesi yazılı idi. Bu sayede ordunun durumu hakkında sağlam ve günü gününe bilgi alınabiliyordu. Tavacıların bir görevi de orduda teftiş ve yoklama yapmaktaydı (20).

1474 yılında, fars valisi Sultan Halil orduya geçit resmi yaptırdığı sırada, şehzade ordunun geçide başlamasını isteyince, tavacılar bunu yüksek sesle bildirmişlerdi (21). Bir bakıma tavacıları hükümdar tarafından atanan ordu danışmanlarına benzetebiliriz. Bu tavacı teşkilatının Uzun Hasan Bey zamanında kurulduğu sanılmaktadır (21). Daha önceleri düzenli bir ordu olmadığı için bu teşkilata gerek olmazdı. Herkes o an hazırlanan kuvvetlerle savaşa çıkıyordu. Bir bakıma tavacılık teşkilatı Ak-Koyunlular'da düzenli bir orduya geçildiğinin belirtisidir. Daha önceleri genellikle yağma ve akımlar yoluyla yaşasını sağlayan ordu, sonraları kendilerine verilmiş tımar (Tiyul) arazilerin geliriyle düzenli bir gelire kavuştular (22).

V) Hassa Kuvvetleri (Nökerler)

Ak- Koyunlu ordusunun çekirdeğini oluşturan Nökerler onların ilk devirlerinden itibaren mevcutturlar. Ak-koyunlu devri kaynaklarında "Nökeran-ı Hassa" olarak geçmektedirler. Nöker, kelime olarak "arkadaş" anlamına gelir. Kelimenin aslı Uygurcadır(23). Tarih boyunca nökerleri, Hanlar'ın ve kabile reislerinin çevresinde görüyoruz. Bunlar bağlı buldukları kişinin silah arkadaşı oluyorlardı ve hizmet ettikleri kişiyi kendileri seçiyorlardı(24). Bunun yanında bunlar bir devletin teşekkül devrinden önce çok önemli vazifeler görüyorlardı. Nökerler Ak-Koyunlular'da da kendi boy ve kabilelerinden meydana geliyordu. Nökerler savaşta ve barışta efendilerinin yanında bulunurlardı. Bunlar silahşörlüklerinin yanında bağlı bulunduğu kişinin ev işlerine de bakıyorlardı. Efendileriyle beraber yiyip içerler ve şenliklere katılırlardı. Bunların ilk zamanlarında efendileri için saray hizmeti yaptıkları anlaşılıyor. Ak-Koyunlular'ın ilk devirlerinden itibaren hem kabile reisinin hem de şehzadelerin emrinde Nökerler olduğunu görüyoruz. Bunların sayılarının ne kadar olduğunu pek bilmiyoruz. Ancak 600 ile 2000 ara-

(20) V. Minorsky, Review, s.163

(21) Devvani, s.293.

(22) W. Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s.92.

(23) Uzunçarşılı, Medhal, s. 291. n2.

(24) B.Y.Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı, Çev. Abdülkadir İnan, II. Baskı, Ankara, 1987, s. 133-37.

sında olduğu tahmin edilmektedir⁽²⁵⁾. Daha sonraları ise Uzun Hasan Bey döneminde padişahın hassa askerlerinin sayısı 32 bine ulaşmıştı⁽²⁶⁾. Bu zamanda şehzadelerin ve emirlerin de "hassa nökerleri" vardı. 1474'de Fars valisi Sultan Halil ordusuna geçit resmi yaptırdığında hassa askerlerinin adedi dörtbin kişi civarında idi. Yine bu dönemde emirlerin 50 ile 500 arasında hassa akseri bulunuyordu⁽²⁷⁾. Ak-Koyunlular'da hassa askerlerine "Boy Nökerleri" de deniyordu. Bunun sebebi her halde nökerlerin boylardan seçilmiş olmasındandı. Nökerler maaşlarını Divan'dan alırlardı⁽²⁸⁾. Nökerler her şeyden önce devletin değil şahsın askerleridir. Onların devlete karşı herhangi bir hizmet sorumluluğu yoktu. Onlar her zaman savaşa hazır dılar ve iyi ve kötü gününde efendisinin yanında bulunmakla sorumluydular. Ayrıca bir nökerin efendisini terk etmesi iyi sayılmazdı⁽²⁹⁾. Ak-Koyunlular'da nökerler bazen emir olarak bir kuvvetin başına geçebiliyordu. Hükümdarların da nökerlere karşı vazifeleri vardı. Hükümdar, her şeyden önce nökerlerinin işesini sağlamak, korumak ve iyi vakit geçirmesini sağlamakla vazifeliydi⁽³⁰⁾.

Hassa ordusunun içinde bir de "İnaklar" vardı. Bunlar da hükümdar refakatçıları idiler. Ayrıca bunlar özel ulak ve elçi vazifeleri de görüyorlardı. Bu "İnaklar" aynı zamanda ordu komutanı da oluyorlardı. Sayıları boy nökerlerinininki kadardı⁽³¹⁾. Hassa kuvvetlerini gördükleri hizmete göre de üç gruba ayırabiliriz:

1- Puşandar (zırhlı birlikler) : Tepeden tırnağa zırhla kaplıydılar.

2- Okçular : Birliğin en önemli ve vurucu kısmını oluşturuyorlardı.

3- Hizmetçiler : Bunlar sultanın hassa kuvveti içinde onun özel hizmetlerine bakarlardı. Ayrıca başka işlerde de kullanılırlardı. Ak-Koyunlular'da hükümdarların maiyetindeki hizmetçiler (kullukçu) şunlardı: Yasavullar, Bukavullar, Kuşcular, Parsçılar, Piyadeler, Azaplar, Rikadbar, Yamçılar, Meşaleciler, mutfak Personeli,

(25) Osman Bey, Kadı'dan ayrıldığı zaman yanında 600 nökeri vardı (Tihrani, s.44-45)

(26) Hinz, s. 93; Minorsky, Review, s. 167-8; Uzunçarşılı, Beylikler, s.205

(27) Devvani, s.301-8

(28) Hinz, s. 93; Uzunçarşılı, Beylikler, s.207.

(29) Tihrani, s. 187-89

(30) Tihrani, s.67, 204.

(31) Minorsky, Review, s. 165-66; İnaklar Boy nökerlerinden seçilen özel görevlilerdi.

Ahır Hizmetçileri, Çobanlar, Kütüphane Personeli ve Sanatkarlar. Bunlardan Yasavul ve Bukavullar hükümdarın hususi ve çok önemli işlerini yerine getirmekle yükümlüydüler. Bir keresinde Sultan Yakub, Irak ve Fars eyaletlerindeki Suyurgalları ilga etme görevini Bukavullar'a vermişti⁽³²⁾. Kuşçular, Sultan'ın av zamanı kullanacağı av kuşlarını yetiştirmek ve bakmakla görevliydi. Piyadeler, sultanın ayak işlerine bakarlar, Azaplar da haberci vazifesini görüyorlardı. Yine Rikabdarlar at koşumlarıyla, Yamçılar postacılıkla, Ahır Hizmetçileri de ahır işleriyle vazifelidiler. Onlar arasında gece bekçileri manasında Kutuvallar da bulunuyordu⁽³³⁾.

VI) Eyalet Kuvvetleri

İlk zamanlarda, askere ihtiyaç olduğu zaman, Ak-Koyunlular kendi kuvvetlerinin yanında, hakim oldukları şehir ahalisinden de kuvvet toplamışlardır. Bunların ne kadar yekun tuttuklarını bilmiyoruz⁽³⁴⁾. Daha sonraları, devlet nizamı kurulunca buna paralel olarak tımarlı eyalet kuvvetleri oluşturuldu. Bunların bakım ve işleri sahip oldukları tımarın geliriyle sağlanıyordu. Bu tımarlara Ak-Koyunlular'da "Tiyul" denirdi. Her eyalet kuvvetinin başında bir şehzade veya büyük emir bulunuyordu. Eyalet kuvvetleri Ak-Koyunlular'ın imparatorluk devrinden itibaren ordunun en kalabalık ve önemli kısmını oluşturmuşlardır. Sadece Fars eyaletinde şehzade Halil'in komuta ettiği asker sayısı 30 bini aşmıştı⁽³⁵⁾. Fars gibi Ak-Koyunlu İmparatorluğunda en az 10 tane daha eyalet olduğunu düşünürsek bu kuvvetler hakkında bir fikir sahibi olabiliriz. Eyalet askerlerinin hangi etnik gruba mensup olduklarını, kaynaklara bakarak kolayca çözmek zordur. Ancak Türklerin askere kendileri dışında pek kimseyi almadıklarını düşünürsek Ak-Koyunlular'da da bunun böyle olduğuna karar verebiliriz⁽³⁶⁾. Eyalet kuvvetleri de doğrudan hükümdara sulh zamanlarında da eyaletlerinde ikamet ederdi⁽³⁷⁾.

VII) Devlete Tabi Kuvvetler

Bu kuvvetler hakkında kaynaklardan kısıtlı bilgiler elde edebiliyoruz. Devlete tabi kuvvetler denince akla önce bölgedeki Ak-

(32) a.g.e., s.171.

(33) Devvani, s.303; Minorsky, Review, s.159-163.

(34) Tihrani, s.72, 81

(35) Devvani, s.302-6; Minorsky, Review, s.165-6.

(36) Minorsky, Review, s.167.

(37) Hinz, Uzun Hasan, s.92.

Koyunlu olmayan Türk aşiretleri ve bunların ilk sırasında da Dö-gerler gelir. Bu aşiret zaman zaman müttefik veya tabi kuvvet olarak Ak-Koyunlular'ın hizmetinde bulunmuştur. Yine bu aşiret bazen düşman saflarında çarpışarak Ak-Koyunlular'ın hezimetlerinde rol oynamıştır⁽³⁸⁾. Bunlardan başka tabi kuvvet olarak Gürcü ve Kürtler gelir. Gürcüler, 1473 yılında Uzun Hasan Bey'in Fatih Sultan Mehmed'e karşı yaptığı sefere katılmışlar, Otlukbeli'nde Ak-Koyunlu ordusunun solunda savaşmışlardı. Bundan başka hangi seferlere kaldıklarını bilmiyoruz. Kürtlere gelince Ak-Koyunlular tarafından umumiyetle mahalli milis kuvvetleri olarak kullanıldıklarını görüyoruz. Bundan başka herhangi bir sefere katılıp katılmadıkları hakkında bir bilgiye sahip değiliz ⁽³⁹⁾.

(38) Tihrani, s.77-78.

(39) Uzunçarşılı, Beylikler, s.208.